

NEOLİBERAL DİN
21. YÜZYILDA İNANÇ VE GÜÇ

MATHEW GUEST

ÇEVİREN
MELİH PEKDEMİR

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	13
GİRİŞ	15
1. Yeni Normal	16
2. Kitabın İddiası	20
I	
NEOLİBERAL ÇAĞDA DİN	23
1. Giriş	23
2. Neoliberal Ekonomik Koşulların Ortaya Çıkışı	25
3. Neoliberalizm ve Kültürel Değişim	31
4. Eleştirel Kültürel Bir Yaklaşım	44
5. Kitabın Yapısı	47
2	
DİN VE PİYASA: NEOLİBERAL BAĞLAMLARDA DİNSEL ÇEŞİTLİLİK	49
1. Giriş	49
2. Piyasalar ve Rasyonel Tercihler	50
3. Fırsat ve Risk Alanları Olarak Piyasalar	54
4. Piyasalaşma: Piyasa Normlarının İçselleştirilmesi	62
5. Kesişimsellik, Piyasalar ve Dinsel Farklılık	72
6. Sonuç	77
3	
DİN VE POPÜLİZM	79
1. Giriş	79
2. Popülizm Nedir?	80

3. Türkiye'nin İslamcı Popülizmi	85
4. Avrupa'da İslam'a Karşı Aşırı Sağ Muhalefet	89
5. ABD'de Hristiyan Milliyetçiliği	97
6. Sivil Dinden Hristiyan Milliyetçiliğine	104
7. Hristiyan Milliyetçiliği ve Irk Sorunu	108
4	
HAKİKATSONRASI ÇAĞDA DİN	123
1. Giriş	123
2. Bilginin İstikrarsızlaştırılması	127
3. Din, Saptırılmış Düşünce ve Kamusal Tartışma	132
4. Din, Güç ve Meşruiyet	140
5. Neoliberal Bir Çağda Hakikatsonrasını Sürdürmek	143
6. Hakikatsonrası ve Ticarileşmiş Bilgi	147
7. Hakikatsonrası Çağın Değerlendirilmesi	150
5	
GÜVENLİK SORUNU HÂLINE GETİRME: DEVLET MÜDAHALELERİNİN YENİ BİÇİMLERİ	155
1. Giriş	155
2. Birleşik Krallık'ın Önleme Stratejisi: Topluluklara Müdahaleden Genel Gözetime	162
3. Dinin Risk Olarak İnşası	169
4. Köktendincilikten "Radikalleşme"ye	174
5. "Radikalleşme" ve "İslamlaştırma"	180
6. Güvenlik Sorunu Hâline Getirme ve Devlet Gücü	185
7. Güvenlik Sorunu Hâline Getirmenin Toplumsal Sonuçları	190
6	
DİN VE GİRİŞİMCİ BENLİK	198
1. Girişimcilik Anlayışını Benimsemek	198
2. Ünlüler, Eğlence ve Gösterişli Şeyler	202
3. Dinsel Benliği Geliştirmek	211
4. Estetik, Duygular ve Dinsel Benlik	214

5. Uzmanlar ve Dinsel Benliğin Kolaylaştırıcıları	220
6. Sonuç: Neoliberal Ekonomi ve Dinsel Benlik	228
7	
GÜÇ VE DİNSEL FARKLILIK	233
1. Giriş	233
2. Güç ve Dinsel Sınıflandırma	237
3. Kozmetik ve Toplumsal Cinsiyet Özcülüğünü Benimsemek	243
4. Kimlik Kaynağı Olarak Kozmetik	253
5. Irksallaştırma ve Dinsel Farklılık	258
6. Sonuç	267
8	
NEOLİBERAL BAĞLAMLARDA SEKÜLER VE DINDIŞI	268
1. Giriş	268
2. “Dindışı”nın Bir Kategori Olarak Ortaya Çıkışı	271
3. “Dindışı” Merceğinden Birleşik Krallık	277
4. Sekülerliğin Farklı Siyasi Türleri: ABD ve Fransa	283
5. Sekülerlik ve Neoliberal Özne	291
9	
DİN SOSYOLOJİSİNE ETİK KAVRAMINI GERİ KAZANDIRMAK	295
1. Giriş	295
2. Neoliberal Çağın Kaçınılmaz Etik Kaygıları	299
3. Neoliberalizm ve Din Sosyolojisinde Etik Konusu	303
4. Güç ve Etik Odaklanma	315
5. Din, Hesap Verebilirlik ve 21. Yüzyılda Üniversite	320
OKUMA ÖNERİLERİ	326
KAYNAKÇA	331
DİZİN	362

TEŞEKKÜR

Bu kitabı neredeyse tamamen Güney Yorkshire'daki evimizdeki masamda yazdım. Fakat oraya varma süreci beni çok daha uzağa götürdü.

Britanya Kolumbiyası'ndaki Victoria Üniversitesi Din ve Toplum Araştırmaları Merkezi'nde misafir araştırma görevlisi olarak geçirdiğim değerli bir dönem de dâhil olmak üzere, son 15 yılda ABD ve Kanada'ya yaptığım birçok transatlantik geziden çok şey öğrendim. Kat ettiğim yol boyunca nezaketle bilgelik, dostluk ve misafirperverlik sunanlara, özellikle James Bielo; Paul Bramadat, Karen Palmer ve Max Bramadat; Rebecca Catto; David ve Hannah Davies; Art Farnsley; Amber Fischer; Joe ve Heather McLendon ve Richard Topping'e minnettarım.

Çalışmaları pek çok sohbete ilham veren ve kendilerinden çok şey öğrendiğim yüksek lisans öğrencilerine de çok şey borçluyum. Danielle Baker, Chris Chok, John Coggin, Tim Dixon, John Dyer, Alex Fry, Rob Haynes, Jamie Howard, Warren Linton, Noreen Mansuri, Jo McKenzie, Flo O'Taylor, Glenn Packiam, Michael Simants ve Nick Toseland'a ise özel olarak teşekkür ederim.

Birinci, Altıncı ve Yedinci Bölümlerin ardında yatan düşüncelerden bazıları, Kasım 2020'de Ruhr-University Bochum aracılığıyla düzenlenen mükemmel bir seminerdeki tartışmadan yararlanmam sayesinde geliştirildi. Düzenleyenlere –Maren Freudenberg, Sebastian Schuler ve Martin Radermacher– ve akademik ve eleştirel konuşmalarını paylaşan diğer seminer katılımcılarına çok teşekkür ediyorum.

Beşinci Bölüm, 2014 ve 2020 yılları arasında “İslam'ı

Kampüste Temsil Etme” projesi üzerine ortak araştırmamdaki bilgileri esas almıştır. Bu girişimin seyri sırasındaki destek, sohbet ve akıllı iğgörüleri için, Tarek Al Baghal, Sariya Cheruvallil- Contractor, Kareem Darwish, Yenn Lee, Shuruq Nanguib, Aisha Phoenix ve Alison Scott-Baumann’a minnettarım.

Çeşitli bölümler, ilk taslakları okumayı nazikçe kabul eden arkadaşlardan ve meslektaşlardan gelen yapıcı, yardımcı yorumlardan yararlanmıştı. Paul Bramadat, Rebecca Catto, Dan DeHanas, Katie Edwards, Richard Flory, Gordon Lynch, Therese O’Toole ve Sam Reimer’a çok teşekkürler. Linda Woodhead taslağın tamamını okudu; karakteri gereği zekice geribildirimleri, daha fazla düşünülmesi gereken yönlerin belirlenmesine yardımcı oldu ve bunun için de ona minnettarım.

Meslektaşlık esasına dayalı bir üniversite bölümünde çalışıyorsanız, onun gerçek değerinden, ancak kulağa hoş gelen ve epey inandırıcı bir şekilde bahsedebilirsiniz. Bununla birlikte, Durham’ın İlahiyat ve Din Bölümü yirmi yıldır benim akademik yuvam oldu ve benim açımdan başka türlü de söz konusu olamazdı. Uzun yıllar boyunca desteklerini, dostluklarını ve sağlam tavsiyelerini eksik etmeyen meslektaşlarıma içten teşekkürlerimi sunuyorum. Kendi çalışmam, onların konuşmalarından, muhakemelerinden ve onlardan öğrendiklerimden ölçülemez düzeyde fayda sağlamıştır; metindeki hatalar, gaflar veya felaketler yalnızca bana aittir.

Son olarak, bana çok fazla mutluluk getiren Kate’in sevgisi ve desteği olmadan bunların hiçbirisi değerli olmazdı. Bu kitap ona ithaf edilmiştir.

GİRİŞ

Bu, belli bir şey olarak başlayan ve sonunda başka bir şey olarak biten bir kitaptır. Evangelist Protestanlık hakkında bir kitap olarak başladı; özellikle Hıristiyanlığın bu dalının Batı kapitalizminin mantığında ısrarla nasıl ele geçirildiğini ve bu ilişkinin son on yıllarda dinin bazı yeni ifadelerini nasıl ürettiğini inceleyecekti. Bu ifadeler, çoğunlukla ticaret, ekonomik piyasalar ve tüketimcilikle ilişkilendirilen düşünce biçimlerine bağlı oldukları için dikkatimi çekmişti. Böyle bir şey kendi başına yeni bir şey değildir elbette –nitekim Max Weber benzer bir şeyi 100 yıldan uzun bir süre önce gözlemlemişti– fakat bu ayırt edici dinsel ifade biçimleri, kapitalist veya tüketimci düşünce ve davranış örüntülerine olan bağımlılıklarını genişletiyor gibi de görünüyordu. Bunu her gün yerleşik, normatif hâle gelen yollardan yapıyorlardı ve bunun daha fazla incelenmeyi hak ettiğini düşünmüştüm.

Bu ilişkiyi daha derinlemesine keşfettikçe ve daha geniş bir örnek yelpazesine aşına hâle geldikçe, gözlemlediğim örüntülerin evangelist Hıristiyanlığın faaliyet alanının çok ötesine geçtiğini de fark etmeye başladım. En dikkate değer ve en bariz örneklerden bazılarının bu gelenek içinde bulunabileceği doğrudur fakat dinsel düşünceyle kapitalist düşünceyi hercümerç etme eğilimi evangelist inançlar içinde önemli hâle geldiyse, böyle bir şey bu hareketten çıkmış ama başka yerlerde de sıradan hâle gelmiş olmalıydı.

Bu kitabın iki esas amacı vardır: Bunlardan biri daha geneldir, diğeri ise daha özgüdür. Genel amacı, din sosyolojisi için 21. yüzyılın koşullarını yansıtan temaları keşfetmektir. Daha özgül amacıysa neoliberal kültür hakkındaki tartışmaların

bu zamanda karşılaştığımız dinin farklı tezahürlerini nasıl aydınlattığını ele almaktır.

Bu kitabın sayfalarında, en çok ilgilendiğimiz “normlar ve değerler”, “neoliberalizm” terimiyle ifade edilebilir. Peki, bu ne anlama geliyor? İlk bölümde sunulan çok daha kapsamlı bir açıklamayı tekrarlamadan, burada neoliberal ekonominin ilkeleri sayesinde var olan bir dizi kültürel koşula atıfta bulunmak için “neoliberal” terimini kullanıyorum. Bu koşullar, tüketicinin özgürlüğünü ortak kimliklere tercih eden abartılı bir bireycilik, piyasa rekabetinin en iyi değer ölçüsü olduğu varsayımının sorgusuz sualsiz kabul edilmesi ve kültürel nesnelere meta muamelesi yapma eğilimi olarak özetlenebilir. Bunların hepsi karmaşık ve çeşitli şekillerde ifade edilmektedir. Yine de vereceğimiz bir örnek hem neoliberal varsayımların nasıl tezahür ettiğini hem de ne kadar yaygın olduklarını göstermeye yardımcı olabilir.

1. Yeni Normal

Son yıllarda, dünyanın toplumsal koşulları bir dizi çarpıcı değişikliğe maruz kaldı. Bu kitabı yazarken, koronavirüs pandemisi yerküre çapında yaklaşık 5,5 milyon insanın hayatına mal olmuştu. Karmaşa düzeyi, geçmişte çok aşırı görünen oldukça fazla savaşı, doğal afeti ve salgın hastalıkları aştı. Bu virüsün yayılmasını bastırmak için dünya ulusları, hayatlarımızı yaşama şeklimizi değiştiren bir dizi toplumsal koşulu uygulamaya koydular. Önümüzdeki birkaç yıl boyunca da böyle yapmaya devam edebilirler.

Kökleri din *sosyolojisine* dayanan bir kitap olarak, özellikle toplumsal hayatın işleyişi üzerinde çok derin sonuçları olduğu için, koşullardaki bu çarpıcı değişikliği göz ardı etmek imkânsızdı. “Sosyal mesafeyi” bir zorunluluk olarak benimsedikçe, böyle bir şey kaçınılmaz şekilde birbirimizle sosyal varlıklar olarak ilişki kurma tarzımızı da değiştirmek-

tedir. Birleşik Krallık'ta tiyatrolar, sinemalar, restoranlar ve kafeler koronavirüsün yayılmasını kontrol altına almak için kapanırken kiliseler ve diğer ibadethaneler de kapandı. Dolayısıyla kendimizi toplumsallaşmanın yeni yollarını ve dinsel kimliklerimizi ifade etmenin yeni yollarını ararken bulduk.

Ama aynı zamanda, olağanüstü gibi görünen koşullarımız, Covid öncesi zamanlarda hüküm süren kültürel eğilimleri de ortadan kaldırmadı. Toplumsal hayatın dış hatları, pandemi nedeniyle belki de çarpıtılmış, kesintiye uğramış veya hüsrana uğramış olsa da 20. yüzyıla kadar dünya çapında farklı kültürleri ayırt eden normlar ve değerleri yansıtmaya devam ediyorlar. Aslında pandemi, birçok yönden onların kalıcı gücüne ve önemine ışık tutmuş oldu. En çarpıcı örneklerden bir tanesi, bireylerin hak ve sorumlulukları arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Covid-19 vakalarında artma tehdidi ufukta belirirken, ulusun sağlığı her birimizin davranışına bağlı olduğundan, Birleşik Krallık hükümeti halka sosyal sorumluluklarının farkında olma çağrısında bulunmak zorunda kaldı. Fakat birçok kişi sosyal mesafeyi korumak ve salgının yayılmasını sınırlamak için gerekli olan bazı tüketici tercihlerinden –özellikle gece ekonomisiyle ilgili olanlardan– vazgeçilmesi konusunda oldukça isteksiz görünüyor. Bu sorumsuz bir bencillikten ibaret değildir; son on yıllarda sürekli olarak pekiştirilen bir değerler kümesinin ifadesidir ve kendisine güvenen bireyin yüceltilmesi, gücü yetenler için tüketici tercihinin üstünlüğü ve buna bağlı olarak kolektif kimliklerin ve bağlılıkların en iyi ihtimalle ikincil öneme indirgenmesiyle nitelenmektedir. Yani Covid-19'u Birleşik Krallık'ta kontrol etmenin zor olmasının sebebinin bir kısmı neoliberal bir ulus hâline gelmemizde yatıyor.

Koronavirüs pandemisi, dünya çapında yurttaşlar arasında çeşitli tepkilere yol açtı. İnsanlarla temas ve mesafe konusunda getirilen hükümet onaylı kısıtlamalar, bizi toplumsallaşmanın yeni yollarını bulmaya sevk etti ve kıymetini bilmediğimiz gündelik özgürlüklerin bir kısmından –geçici de olsa– vazgeçmeye ne ölçüde istekli olduğumuzu sınınamış da oldu. Sosyal mesafe,

yerel, ulusal ve küresel toplulukların çalışanları, aile üyeleri ve yurttaşları olarak normalde yaşamlarımızı karakterize eden insan etkileşimi örüntülerini ciddi şekilde sınırladı. Ayrıca, virüsün daha fazla yayılmasını önlemek amacıyla işletmeler kapanmak zorunda kaldığı, çalışanlar zorunlu izne çıkarıldığı ve seyahat kısıtlaması uygulandığı için, ekonomi üzerinde de kısıtlamalar getirildi. Bu koşullar, neoliberal ekonomi tarafından sürdürülen toplumsal eşitsizlikleri acı bir şekilde netleştirdi. Bunlar arasından bir örnek, “gig” ekonomisinin¹ trajik bir vakasını ve Uber sürücülerinin maruz kaldığı yüksek riskleri içermektedir. Nisan 2020’de, Londra’da çalışan Hintli bir taksi şoförü olan Rajesh Jayaseelan hakkında bir haber yayımlandı. Karısı ve iki oğlu Bangalore’da evde beklerken Birleşik Krallık’ta çalışan Jayaseelan, müşterilerle temas hâlinde olan bir Uber şoförü olduğu için “yüksek riskli” sayıldığı gerekçesiyle ev sahibi tarafından kapı dışarı edilmişti. Ne yazık ki Jayaseelan zaten gerçekten de Covid belirtileri gösteriyordu ve yaşayacak başka bir yer bulsa da kalacak yerini tekrar kaybetme ihtimaline karşı tıbbi yardım aramaktan korkuyordu. Durumu kötüleştikten sonra hastaneye gitti ama zatürree olmuştu ve kısa sürede öldü.

Sosyolojik bir bakış açısından, bu tuhaf koşullar dizisinin en ilginç yönlerinden biri, farklı insan gruplarının, davranışlarının değiştirilmesi ve normal tüketim alışkanlıklarının kısıtlanması taleplerine nasıl tepki verdiğidir. Nüfusun tamamını kapsayan toplum çapındaki kısıtlamalarla uyum, yetkililer tarafından gerçekçi bir şekilde uygulanamaz ve bu nedenle büyük ölçüde gönüllü davranış değişikliğine tabidir. Bu hâliyle koronavirüs koşulları, neoliberal toplumsal normların kültürel yerleşikliğinin potansiyel olarak bilgilendirici bir ölçüsü olmaktadır. Bir araya gelemeyecekleri, barlarda,

¹ Esnek ekonomi. Genellikle internet ve dijital platformlar aracılığıyla, çalışanların farklı projelerde veya görevlerde yer alması ve işverenlerin geçici iş ilişkileri kurması anlamına gelir. (Çev.)

kulüplerde ve restoranlarda sosyalleşemeyecekleri veya sinemaya gidemeyecekleri söylendiğinde toplum nasıl tepki vermektedir? Normal tüketici davranışı örüntüleri sorumsuz ve halk sağlığına yönelik bir tehdit olarak yaftalandığında ne olmaktadır? Kamu itaatsizliği eylemleri, insanların öncelikleri veya değerleri veya tavsiyeleri açıkça görmezden gelinen bilimsel uzmanların görüşleri bakımından neleri göstermektedir?

Covid-19 pandemisi, neoliberal varsayımların diğer toplumlara göre belirli toplumlardaki daha fazla yerleşikliği açığa çıkardı. Bu durum, hem hükümetlerin tepkilerinde hem de halkın genelinin tepkilerinde kendini gösterdi. Virüsün yayılmasını kontrol altına almada en başarılı gibi görünen ülkeler –Vietnam, Güney Kore, belki de Çin– bazı liberteriyenlerin iddia edebileceği gibi, nüfusun kitlesel gözetimi anlamına gelen takip ve izleme sistemlerini devreye soktular. Hükümet tarafından yayımlanan yönergelere uymanın normal sayıldığı daha otoriter devletlerde sosyal mesafe ve el yıkama ile ilgili kurallara kaçınılmaz olarak daha yaygın bir uyum sağlama ihtimali daha yüksektir. Ancak Birleşik Krallık ve özellikle ABD’de tespit ettiğimiz şey, kamu sağlığına serbest dolaşım ve serbest ticaret özgürlüğünden fazla öncelik verme bakımından diğer liberal demokratik ülkelerden daha çok isteksizliğin söz konusu olmasıdır. Covid-19, neoliberal toplumu sınıyor; çünkü bireysel düzeyde bir kısıtlama gerektiriyor ve hükümetleri bu kısıtlamayı onaylamaya çağırıyor. Birleşik Krallık’ta, toplumumuzun gerçekte ne kadar neoliberal olduğuna muhtemelen hiç bu kadar katı koşullar altında şahit olmamıştık.

Aynı zamanda, bazılarının bittiğini öne sürdüğü neoliberal çağın sonuçlarını değerlendirmek için kendimizi iyi bir zaman diliminde buluyoruz. Koronavirüs, küresel ölçekte ekonomik ve toplumsal karışıklığı tetiklemiştir. Dünyanın dört bir yanındaki hükümetler beklenmedik bir olayın kötü sonuçlarını yönetmek için mücadele ettiler ve kaçınılmaz vicdan muhasebesi, yeni düşünme ve yaşama biçimlerinin daha önce baskın olanların yerini alması gerekip gerekmediği

konusunda çok fazla derinlemesine düşünülmesine yol açtı. Küresel piyasalar, virüsü kontrol altına almak için uluslararası girişimleri kötüleştirdi mi yoksa o doğrultuda imkânlar mı sağladı? Sonuç olarak sınırların kapanması, neoliberal ekonominin içinde serpildiği küreselleşmenin sorgulanmasına mı yol açtı? Özgürce ve kısıtlama olmadan hareket etme hakkımız, salgının yayılmasını sınırlamak için gerekli sosyal mesafeyi nasıl tehlikeye attı? Hükümetler toplumsal/demokratik iyileşme yerine ticarete öncelik verdiğinde –örneğin halk kütüphanelerinden önce dükkânları açtığında– böyle bir şey, olumlu toplumsal değişim için bir program olarak neoliberal düşüncenin sınırlamalarını nasıl sergiliyor? Pandemi, birçok yönden, onyıllardır üstün küresel etkisini sürdüren neoliberalizmi krize sokmuştur. Ulusların nasıl tepki vereceği bize, statükoya meydan okumadaki kolektif yeteneğimiz ve neoliberal perspektiflerin dirençliliği hakkında çok şey anlatacaktır.

2. Kitabın İddiası

Bu kitaptaki iddiam, bu tür değişikliklerin, yeni bir terminoloji, diğer disiplinlerle daha uyumlu bir ilişki ve katı etik tarafsızlık kavramlarının bir kenara bırakılması da dâhil olmak üzere, din sosyolojisinin nasıl tasavvur edildiğinin yeniden düşünülmesini talep ettiğidir. Sonraki dokuz bölümü kapsayan tartışma, en geniş anlamıyla “din”in –her ne kadar değişen derecelerde başarı gösterse de– geç modern toplumların kültürel koşullarına uyum sağlayabildiğini gösterdiği şeklindeki gözlem üzerine inşa edilmiştir. Bu kitabın ana kavramsal odak noktası, dinin uyum sağlama stratejileri ve bunların sonuçlarıdır.

Devamında gelen çözümleme birkaç yönden farklıdır. İlk olarak, gelenek tarafından yönlendirilmek yerine kavramsal olarak yönlendirilmektedir. Örneğin Birleşik Krallık ve ABD’de Hıristiyanlık ve İslam hakkında, Sri Lanka’daki

Budizm veya yerli Avustralya halkı arasındaki Aborjin dininden çok daha fazla tartışma vardır, bunun sebebi kesinlikle Birleşik Krallık ve ABD'nin neoliberalizmin kültürel etkileri tarafından Sri Lanka ve Avustralya'ya göre daha fazla şekillendirilmiş olmasıdır, gerçi burada böylesi sınırları nasıl çizdiğimiz konusunda dikkatli olmamız da gerekmektedir. Bu, dış etki ile ilgili bir sebeptir; belirli dinsel geleneklere özgü önceliklerle ilgili bir sebep daha vardır. Din değiştirme eğilimleri göz önüne alındığında, Hıristiyanlık ve İslam'ın bize neoliberal dinin en çarpıcı örneklerinden bazılarını sunması şaşırtıcı değildir; çünkü neoliberal kültürel çevrelerle sıklıkla uyumlu diyalog kuran gelenekler onlardır. Fakat bu konuda tekelleri yoktur ve bu geleneklerin dışında neoliberal etkinin coğrafi olarak yaygın gerçeklerini sergileyen pek çok din örneği de bulunmaktadır.

İkincisi, çabam din sosyolojisi hakkında bir alan araştırması ya da bir giriş ya da “nasıl yapılır” rehberi olmayan, erişilebilir bir kitap yazma arzusundan kaynaklanmaktadır. Bunun yerine, çağdaş dünyada dinin bir değerlendirmesini özgül bir kavramsal bakış açısı aracılığıyla yazmak istedim; böylesi, ikna oldum ki, dinsel kimliklerin müzakere edilme biçimini ve dünya çapında dine bakış biçimini kökten değiştirmiştir.

Üçüncüsü, kökleri din sosyolojisinde olsa da, bu kitap diğer disiplinlerden ve alt disiplinlerden bilgi edinmeye çalışmaktadır. Bu kısmen bizzat Max Weber'in –ekonomiye, tarihe ve sosyolojinin birçok alanına yayılan– etkisinin bir yansımasıdır, ama oldukça geleneksel bir dinsel nizamın ötesindeki düşünlere yeterince ilgi göstermeyen din sosyolojisine yapılan katkılara meydan okumayı da amaçlamaktadır. Tarih ve antropolojinin yanı sıra beşeri coğrafya, uluslararası kalkınma, siyaset bilimi disiplinlerinden düşünceler ve araştırmalarla ilgilenmeyi son derece aydınlatıcı buldum. Bunlar çoğu kez aynı kavram kümesinde ve bazen de aynı ikincil kaynaklarda

örtüşürler. Dolayısıyla, bu durum bir sohbet ağına katılmak gibi bir duygu da yarattı.

Son olarak, kitabın etik bir boyutu da var. En azından din sosyolojisinde etik sorumluluğu ele alan bir son bölüm yer alıyor. Daha geniş neoliberal toplumdaki değişikliklerin etik soruları kaçınılmaz hâle getirdiğine ve dolayısıyla bu alt disiplin içinde etik sorumluluğu nasıl uygulayabileceğimize dair bir tartışmaya çağrıda bulunduğu inaniyorum. Böyle bir şey bir açılış katkısı anlamına geliyor ve bu nedenle kısmi ve geçicidir, fakat tartışmayı devam ettirmek için aynı zamanda kışkırtma amaçlıdır.

Bu kitabın bazı ayırt edici özelliklerini tasvir ettikten sonra, söylediklerim kitabın ne olmadığını açıklamakta da yardımcı olabilir. Kasıtlı olarak hem disiplinlerarası hem de farklı anlayış düzeyleri arasında geniş bir akademik okuyucu kitlesinin erişebileceği şekilde yazılmış olsa da, din sosyolojisinin kapsamlı bir açıklaması sayılmamalıdır. Dinsel gelişimin neoliberalizmle en yakından ilgili yönleri ilgimi çektiğinden, belirli gelenekler, ayrıca belirli konu ve sorular bu kitapta diğerlerinden daha belirgindir. Dinin sosyal bilimsel araştırmaları içinde, kuşkusuz önemli olmakla birlikte burada ele alınmayan bir dizi tartışma vardır. Sekülerleşmenin devam eden dinamikleri, bu konuyu ele alan fazlasıyla yeterli bir literatür olduğundan, yalnızca yüzeysel olarak devreye girmektedir. Dinsel örgütler, mitler ve ritüeller, yalnızca din ile neoliberalizm güçleri arasındaki kültürel ilişkiye ışık tuttukları ölçüde ele alınmaktadır. Uzatılmış tartışmaları atladığım yerlerde, daha fazlasını okumak isteyenlere diğer akademik çalışmalara yapılan çapraz referansların yardımcı olacağını umuyorum. Bu sayfalarda incelenen temalarda daha derine inmek isteyenler için kitabın sonunda bir okuma önerileri bölümü yer almaktadır.

I NEOLİBERAL ÇAĞDA DİN

1. Giriş

Bu kitabın temel varsayımlarından biri, geleneksel din sosyolojisinin toplumsal değişimin gerisinde bıraktığıdır. Başka bir deyişle, işler o kadar değişti ki alt disiplinin araçlarının yeniden ele alınması gerekiyor. Aşağıda, belirli, bağlantılı bir kültürel-dinsel ilişkiler dizisinin bir tartışması yer almaktadır. Bu kitap, din biçimlerinin tamamı veya toplum biçimlerinin tamamı hakkında değildir. Neoliberal toplumsal koşullardan doğan ve bunlarla bir yükümlülüğü somutlaştıran bu dinsel olguları nasıl anlamlandırdığımız hakkındadır. Bu kitabın başlığının *Din ve Neoliberalizm* veya *Neoliberal Zamanlarda Din* değil de *Neoliberal Din* olmasının nedeni de işte budur. Kitap dinsel hareketlerin genel toplumsal değişimlere veya felsefi anlatılara nasıl tepki verdiğini soruyor ama genel toplumsal değişimlere veya felsefi anlatılara odaklanmıyor. Bunun yerine, neoliberal bir mercekten bakıldığında özellikle ilginç ve özellikle önemli ölçüde öne çıkan dinsel-kültürel yükümlülük örneklerine odaklanıyor.

Neoliberalizmi, çağdaş dini anlama şeklimizin merkezine yerleştirmek, bir dereceye kadar geçmişte din sosyolojisine egemen olan teorik modellerle aramıza eleştirel bir mesafe koymaktadır. Özellikle sekülerleşme teorisi, muhtemelen bir tür “teorik perdeleyici” (Cadge and Konieczny 2014: 558) işlevi görmüştür ve sosyolojik düşünce üzerinde o kadar derin bir etkiye sahiptir ki ilgi çekici bir dizi gelişmeyi fark etmemize engel olmuştur. Gorski ve Altınordu’nun belirttiği gibi, sekü-

lerleşme “din akademisyenlerini çoğu zaman dar bir alanda bilimsel olarak cevaplanamaz bir soruya –örneğin modern zamanlarda dinin kaderi nedir?– ve muhtemelen aynı derecede acil olduğu söylenebilecek diğer, daha çözülebilir konuların göz ardı edilmesine sevk etmektedir” (2008: 75). Elbette din akademisyenlerinin hepsi bu görüşü benimsemezler ve bazıları sekülerleşme teorisini küresel değişimin daha karmaşık bir açıklaması içinde tutarlar (örneğin Pollack ve Rosta 2017). Bununla birlikte, din *ağırlıklı olarak* toplum çapındaki düşüş sorunlarına ve bu düşüşü ölçme görevine bağlı olduğunda, alt disiplinin amacının geçerliliğini defalarca baltalamasına yol açan bir ivme oluşmaktadır. Böylece din, çürüme veya canlılık terimleriyle tasavvur edilir hâle gelir; canlılık örnekleri, kuralı kanıtlayan istisnaların kalıntıları olarak görülür, bazıları ise kendi başlarına ilginç olmaktan ziyade karşı örnekler olarak eleştirmeden onların üzerine atlar. Böyle bir şey, sekülerleşme tartışmasının önemli bir kavrayış sunmadığı anlamına gelmez. Örneğin 1960’larda ve 1970’lerde Bryan Wilson ve David Martin’in formüle ettikleri toplumsal ve dinsel değişim anlatılarından ve ayrıca Jose Casanova (Casanova 1994; Martin 1978; Wilson 1966) gibi akademisyenlerin daha sonraki düzeltici çözümlmelerinden birçok şey öğrenmeye devam ediyoruz. Fakat sekülerleşmenin hâkimiyeti, daha popüler düzeyde basit, genelci açıklamalarla geleneksel bir kalıba girmesinin yanı sıra din sosyolojisinin önüne çok uzun süre taş koymuştur. Sekülerleşme hakkındaki ana anlatıya teslimiyet, görüşümüzü bulandırmış ve dini toplumsal bir olgu olarak teorileştirmek, araştırmak ve tasavvur etmek yönünde yeni yollar formüle etme kapasitemizi büyük ölçüde sınırlamıştır.

Bu açılış bölümünde, neoliberalizmle ilgili ana düşünceleri üç aşamada ortaya koyuyorum: neoliberal ekonomi, kültürel değişim olarak neoliberalizm ve dinsel olguları incelemek için bir mercekle neoliberalizm. Ardından, gelecek bölümlerin bir açıklamasını sunmadan önce bu kitabın yaklaşımını açıklığa kavuşturacağım.